

บทที่ 5

ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ไทย ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484

ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการปกครองคณะสงฆ์ไทย ตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 จากการศึกษาพบว่าปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการปกครองตลอดระยะเวลา 21 ปีแห่งการบังคับใช้ พ.ร.บ.ฉบับนี้ เกิดจากปัญหาภายในของคณะสงฆ์เองที่สั่งสมมาเป็นระยะเวลายาวนาน จากนั้นในช่วงท้ายแห่งการประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ. นั้น มีปัญหาทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องทำให้เกิดการแทรกแซงการปกครองคณะสงฆ์ขึ้น โดยอาศัยจังหวะที่การปกครองภายในคณะสงฆ์อ่อนแอลงนั้นก็ได้อธิโอกาสทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์ดังกล่าวจากระบบสังฆสภามาเป็นระบบมหาเถร สมาคมได้สำเร็จทำให้การปกครองคณะสงฆ์ ตาม พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 มีระยะเวลาประกาศบังคับใช้เพียง 21 ปีเท่านั้น

สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาและอุปสรรคในการปกครองคณะสงฆ์จนนำไปสู่การยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 น่าจะมีสาเหตุที่ควรพิจารณา 5 ประเด็น คือ

1. ปัญหาการดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์ระบบสังฆสภา

เมื่อดูจากโครงสร้างของการปกครองระบบสังฆสภาโดยภาพรวมแล้วน่าจะเป็นโครงสร้างที่สมบูรณ์ที่สุดเพราะมีรูปแบบในการแบ่งงานกันทำงานตามหน้าที่ของแต่ละองค์การอย่างเป็นระบบ มีผู้รับผิดชอบแต่ละองค์การอย่างชัดเจนและเพราะนโยบายต่างๆ ในการทำงานได้ถูกกำหนดโดยพระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของสงฆ์ส่วนใหญ่ในสังฆสภา แต่ในขณะเดียวกันปัญหาในรูปแบบใหม่ได้เกิดขึ้นก็คือ ความไม่เคยชินกับระบบการปกครองแบบสังฆสภาของพระเถระผู้ใหญ่ในสังฆสภานั้นเองกล่าวคือ พระสงฆ์ที่เป็นสมาชิกสังฆสภาต่างมีอายุและพรรษาที่แตกต่างกันมาก ดังนั้นความคิดเห็นและการแสดงออกย่อมแตกต่างกัน เป็นผลให้เกิดช่องว่างทางความคิดจนกลายเป็นปัญหาและยากต่อการประสานให้เกิดความผสม

กลมกลืนกันได้¹ นอกจากนี้พระเถระผู้ใหญ่อีกหลายรูป ทั้งที่เป็นสมาชิกสังฆสภาและสังฆมนตรีไม่สามารถทำให้มานั่งฟังการอภิปรายเสนอแนะหรือทักท้วงของสมาชิกสังฆสภาซึ่งเป็นพระผู้น้อยได้ แม้ประธานสังฆสภาจะได้ประทับประคองและควบคุมการอภิปรายให้เป็นไปในทางที่เหมาะสมได้เป็นอย่างดี แต่พระเถระผู้ใหญ่ดังกล่าวยังทำใจไม่ได้ กลับคิดไปว่า สมาชิกสังฆสภาซึ่งเป็นพระผู้น้อย ไม่มีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ไม่สมควรที่จะอภิปรายเสนอแนะ หรือทักท้วงแต่อย่างใด เพราะเท่ากับเป็นการสอนพระเถระผู้ใหญ่ไป ไม่เหมาะสมแก่ภาวะ²

เมื่อพระเถระผู้ใหญ่บางรูปยังมีความคิดติดแน่นอยู่ในระบบอาวุโสทำใจให้ยอมรับโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ การประชุมสังฆสภาในระยะเวลาต่อมาปรากฏว่าพระเถระผู้ใหญ่ ทั้งที่เป็นสมาชิกสังฆสภาและสังฆมนตรี จึงไม่ค่อยจะเข้าร่วมประชุมเท่าไรนัก ตรงข้ามกับสมาชิกสังฆสภาซึ่งเป็นพระผู้น้อยกลับมีความสนใจและกระตือรือร้น เข้าร่วมประชุมอย่างคับคั่งและสม่ำเสมอในที่สุดการประชุมสังฆสภาจึงถูกมองว่าเป็นเรื่องของพระผู้น้อยไปอย่างน่าเสียดาย³

ดังนั้น เมื่อการประชุมสังฆสภาถูกมองว่าเป็นเรื่องของพระผู้น้อยและถูกมองว่าเป็นการเสียระบบอาวุโสที่เคยปกครองกันมาแต่เดิมจึงเป็นข้ออ้างในการให้ยกเลิกการปกครองระบบสังฆสภา โดยให้ยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 นี้เสีย ดังหนังสือประธานกรรพชูลสมเด็จสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ของพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายเมื่อ พ.ศ.2490 เพื่อให้ยกเลิก พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ตอนหนึ่งว่า

“...เมื่อได้มีสังฆสภาตาม พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 นั้น ในขั้นแรก ได้มีสมาชิกเข้าประชุมทั้งสองนิกายโดยมาก แต่ปรากฏว่าการประชุมเป็นไปในทางไม่สงบมากขึ้นโดยลำดับ ผู้น้อยได้เถียงจะเอาพระผู้ใหญ่ และการโต้เถียงกันระหว่างนิกายทวีความรุนแรงก้าวร้าวยิ่งขึ้น จนในภายหลังพระผู้หนัก

¹ แสวง อุคฺมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 193.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 194.

³ เรื่องเดียวกัน. หน้า 194..

ในพระธรรมนูญเบื้อหน่าย และไม่ปรารถนาไปประชุม จึงมีสมาชิกเข้าประชุม เป็นส่วนน้อย ไม่ครบองค์ประชุมก็มี พอครบองค์ก็มีโดยเฉพาะพระเถระผู้ใหญ่ ไม่เข้าประชุมส่วนมาก บางท่านจำต้องเข้าไปประชุมเพราะหน้าที่บังคับ สังฆาณัติ โดยมากจึงเป็นไปตามความคิดเห็นของสมาชิกผู้น้อยหมู่หนึ่ง ซึ่งโดยมากเป็น ชั้นศิษย์และอยู่ในปกครอง เมื่อเป็นเช่นนี้กิจการของคณะสงฆ์จึงเสียหาย เพราะ ขาดสามัคคีและขาดพระผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้ปกครองหมู่คณะเป็นผู้นำให้เกิดสามัคคี เพราะไม่ได้เป็นเจ้าของในการออกสังฆาณัติเป็นต้น...”⁴

หนังสือร้องเรียนฉบับนี้เป็นหนังสือของพระเถระฝ่ายธรรมยุติกจำนวน 22 รูป ได้ลงชื่อ ร่วมกันคัดค้านพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 โดยตรงถึงสมเด็จพระสังฆราช เจ้าสกลมหาสังฆปริณายก เมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม 2490 ภายหลังจากที่ประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 เพียง 6 เศษปีเท่านั้น ซึ่งหนังสือฉบับนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงรับ ทราบและทรงส่งไปยัง พลเรือตรีถวัลย์ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรี เพื่อพิจารณาและส่ง สำเนาไปถวายประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพื่อทรงทราบด้วยเมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2490 ซึ่งเรื่องนี้ก็เงียบหายไป และอีก 2 ปีต่อมา ในปี พ.ศ. 2492 จึงได้มีบัญชาของ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าสกลมหาสังฆปริณายก ในฐานะดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกนิกาย ให้เลขาธิการคณะธรรมยุติกนิกายออกหนังสือเวียนไปยัง เจ้าคณะธรรมยุติระดับต่างๆ เพื่อให้คณะธรรมยุติกนิกายได้ปกครองตนเองไม่ขึ้นอยู่กับ การปกครองของเจ้าคณะฝ่ายมหานิกาย ซึ่งจะกล่าวถึงการแบ่งแยกของนิกายทั้งสองใน หัวข้อต่อไป

⁴ “สำเนาหนังสือร้องเรียนและบันทึกคำชี้แจงประกอบหนังสือร้องเรียนเกี่ยวกับพระราช บัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484”. (พระนคร : โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, พ.ศ.2518). หน้า 1-24. อ้างใน แสงวง อุตมศรี. หน้า 213.

⁵ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าสกลมหาสังฆปริณายก (ม.ร.ว.ชื่น สุจิตฺโต) วัชรบรรณิเวศวิหาร พ.ศ.2488-พ.ศ.2501.

ในเรื่องของระบบอาวุโสนี้ ดูเหมือนว่าจะไม่มีข้อโต้ตอบที่เป็นเอกสารของพระฝ่ายมหานิกายในสมัยนั้นไว้อย่างไร แต่แสง อุดมศรี^๕ ผู้บรรยายวิชาการปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบันได้ให้ทัศนะทำนองว่า หนังสือร้องเรียนฉบับนี้ มีเจตจำนงแน่วแน่ที่จะรักษากฎเกณฑ์แห่งความถูกต้องตามหลักของพระธรรมวินัยและกฎหมายหรือจะรักษามลประโยชน์แห่งหมู่คณะของตนแน่ โดยให้เหตุผลว่า เพราะในแนวปฏิบัติที่พระฝ่ายธรรมยุติกนิกายกลับยึดถือดำรงตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งในตำแหน่งต่างๆ โดยไม่มีการปฏิเสธในเรื่องความอาวุโส กล่าวคือในสมัยที่พระเทพเวที (จวน อุฏฐายี) สังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้หรือสั่งการแทนสังฆนายก (เพราะสมเด็จพระมหาธีรวงศ์, ช้วน ติสฺสุโต พ.ศ.2485-2489 สังฆนายก ขรภาพ) พระเทพเวที(จวน อุฏฐายี) ต้องนั่งเป็นประธานในการประชุมสังฆมนตรี และสั่งการดำเนินการนโยบายคณะสงฆ์ต่างๆ ได้ทั้งๆ ที่ขณะนั้นมีพระเถระที่มีอาวุโสทั้งอายุ พรรษา และสมณศักดิ์สูงกว่าหลายรูป เช่น สมเด็จพระวันรัต (เมื่อ น ติสฺสุทตฺโต) สมเด็จพระพุฒาจารย์ (นวม พุทฺธสโร) พระพรหมมุนี (ปลัด กิตฺติโสภโณ) พระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทตฺโต) เป็นต้น ดังนั้นการอ้างระบบ ออาวุโส ในหนังสือ ฉบับนั้นจึงเป็นการอ้างเพื่อล้มล้าง พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ที่คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกเห็นว่าจะเป็นการเสียเปรียบนั่นเอง^๕

2. ปัญหาความขัดแย้งระหว่างนิกาย

ปัญหาเรื่องความขัดแย้งระหว่างธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย เป็นปัญหาความขัดแย้งที่มีมานาน ในสมัยแรก ไม่ได้กับขัดแย้งแต่เป็นเพียงความแตกต่างระหว่างข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย ตั้งแต่สมัยพระวชิรญาณภิกขุ (รัชกาลที่ 4) ทรงก่อตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น เมื่อมีการประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ.ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ฉบับแรก ร.ศ. 121 (พ.ศ.2445)ขึ้น ผู้นำพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้เข้ามามีบทบาทในการปกครองคณะสงฆ์ทั้งหมดทั่วราชอาณาจักร ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในการดำรงตำแหน่งทางการ

^๕ อาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

^๕ ดูรายละเอียดในแสง อุดมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. หน้า 233-236.

ปกครองคณะสงฆ์ ดังได้กล่าวแล้วในบทที่ 3 ปัญหาความขัดแย้งในการขึ้นดำรงตำแหน่งในการปกครองนี้เป็นข้อขัดแย้งมาเป็นระยะเวลายาวนานหลังการบังคับใช้พ.ร.บ. ลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 จนทำให้พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายกลุ่มหนึ่งที่เรียกว่า “คณะปฏิสังขรณ์” ได้ทำการเรียกร้องความเสมอภาคในการปกครองระหว่างนิกายทั้งสองในปี พ.ศ.2477⁶ ซึ่งได้ย้มาถึงจุดมุ่งหมายสำคัญไว้ 3 ประการคือ⁷

1. ขอให้แก้ไขและปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เสียใหม่ เพื่อให้พระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายได้มีการบริหารโดยเสมอภาคกัน

2. พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์นั้นต้องทงไว้ ซึ่งความเสมอภาค ปรากฏจากอภิสิทธิ์แห่งนิกายใดนิกายหนึ่งหรือแม้แห่งเอกชนทุกรูป

3. ขอให้คณะสงฆ์สยามมีส่วนร่วมสังฆกรรมด้วยกันได้

ดังนั้น เมื่อมีการตรา พ.ร.บ.คณะสงฆ์ ทุทธศักราช 2484 ขึ้นมา จึงได้ให้มีการปกครองร่วมกันโดยระบบสังฆสภา ซึ่งตราไว้ในหมวดที่ 1 หมวดที่ 2 หมวดที่ 3 เป็นเรื่องเกี่ยวกับการใช้อำนาจ การจัดสรรอำนาจ การบริหารการปกครองด้วยความเสมอภาคกันในรูปสังฆสภา ตั้งแต่มาตรา 5 ถึง 37 ซึ่งมีมากถึง 23 มาตรา เพื่อเป็นการลดกระแสความขัดแย้งระหว่างนิกายที่สั่งสมมานาน

นอกจากนั้นรัฐบาลยังมีนโยบายที่จะรวมนิกายของคณะสงฆ์ทั้งสองให้เป็นนิกายเดียวกันโดยการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุขึ้น เพื่อให้เป็นวัดรวมพระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย ในนามของรัฐบาลบนที่ดินประมาณ 200 ไร่ ที่อำเภอบางเขน จังหวัดพระนคร ดังคำกล่าวรายงานของประธานอำนวยการทั่วไป เกี่ยวกับการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุเพื่อกราบพูลอาราธนา สมเด็จพระสังฆราช (ติสุสเทวมหาเถร) ให้ทรงเปิดวัดพระศรีมหาธาตุเมื่อ วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2485 ตอนหนึ่งว่า

“...ความมุ่งหมายอันสำคัญอีกประการหนึ่งในการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ

⁶ ดูรายละเอียดใน คณิงนิตย จันทรบุตร การเคลื่อนไหวของพุทธสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-พ.ศ.2484 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528).

⁷ เรื่องเดียวกัน. หน้า 72.

นี่คือเพื่อให้คณะสงฆ์แห่งประเทศไทยที่แบ่งแยกนิกายกันอยู่นั้น ได้มีโอกาส
สมัครสมานร่วมกันเป็นหนึ่งอันเดียว ฉะนั้นทางการจึงได้อาราธนาพระสงฆ์
ทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกายมาอยู่ร่วมกันในพระอารามนี้ เพื่อให้ร่วม
สังฆกรรมการพิธี ศาสนกิจตัวอย่างแก่พระสงฆ์ทั่วไป...⁸

ในพิธีผูกพัทธสีมาวัดพระศรีมหาธาตุ และพิธีเปิดวัดพระศรีมหาธาตุในครั้งนั้น
รัฐบาลได้จัดพิธียิ่งใหญ่มาก และนับเป็นครั้งแรกที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายและมหานิกายได้
ทำสังฆกรรมร่วมกัน โดยสมเด็จพระสังฆราช (แพ ตีสุทธมหาเถร) วัดสุทัศน์เทพวราราม
ได้เสด็จเป็นองค์ประธาน และทรงมีบัญชาให้สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีเถร) วัดมหาธาตุ
เป็นประธานในการผูกพัทธสีมา และมีพระสงฆ์ทั้งสองนิกาย จำนวนรวมทั้งหมด 80 รูป ได้
รับการนิมนต์ให้เข้าร่วมสวดถือนีมาและผูกพัทธสีมาในครั้งนั้น โดยทางคณะสงฆ์และ
รัฐบาลได้จัดพระสงฆ์ทั้งสองนิกายสวดคู่กันรวม 14 คู่⁹

เมื่อรัฐบาลได้อาราธนาภิกษุทั้ง 2 นิกายร่วมผูกพัทธสีมาแล้วได้นิมนต์พระสงฆ์ทั้ง
สองฝ่ายนั้นมาอยู่ร่วมกันเพื่อปฏิบัติศาสนกิจสังฆกรรมร่วมกัน อันเป็นตัวอย่างแก่พระสงฆ์
อื่นๆทั่วราชอาณาจักร โดยจัดพระสงฆ์ นิกายละ 12 รูป รวม 24 รูป ดังนี้¹⁰

1. สมเด็จพระมหาธีรวงศ์	วัดบรมนิวาส	ธ. (ธรรมยุติกนิกาย)
2. พระญาณดิลก	วัดสุทธจินดา	นครราชสีมา ธ.
3. พระมหาเชียน (ป.ธ. 9)	วัดบวรนิเวศวิหาร	ธ.
4. พระมหาสนั่น (ป.ธ. 8)	วัดบรมนิวาส	ธ.
5. พระมหาสุย (ป.ธ. 8)	วัดปฐมวราราม	ธ.
6. พระมหาเยี่ยม (ป.ธ. 7)	วัดบรมนิวาส	ธ.
7. พระมหาสาย (ป.ธ. 7)	วัดบวรมงคล	ธ.

⁸ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 30, พ.ศ. 2445. หน้า 6.

⁹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 30, พ.ศ. 2485. หน้า 325-328.

¹⁰ คณินนิตย จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของพุทธสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477- พ.ศ. 2484.

8. พระมหาเปียน (ป.ธ.7)	วัดสระเกศ	ม. (มหานิกาย)
9. พระมหาโกศล (ป.ธ.6)	วัดมหรณพาราม	ม.
10. พระมหาเส็ง (ป.ธ.6)	วัดสัมพันธวงศ์	ธ.
11. พระมหาสำรอง (ป.ธ.5)	วัดบรมนิวาส	ธ.
12. พระมหาปรีชา (ป.ธ.5)	วัดบรมนิวาส	ธ.
13. พระมหาแสง (ป.ธ. 5)	วัดทองนพคุณ	ม.
14. พระมหาบุญมา (ป.ธ.5)	วัดจักรวรรดิราชาวาส	ม.
15. พระมหาละห้อย (ป.ธ.5)	วัดประยุรวงศาวาส	ม.
16. พระมหาพร (ป.ธ.5)	วัดพระเชตุพนฯ	ม.
17. พระมหาสมพร (ป.ธ.5)	วัดอนงคาราม	ม.
18. พระมหาจิตร (ป.ธ.5)	วัดมหาธาตุฯ	ม.
19. พระมหาคม (ป.ธ.5)	วัดเบญจมบพิตร	ม.
20. พระมหาเยี่ยม (ป.ธ.4)	วัดราชบูรณะ	ม.
21. พระมหาทัศนัย (ป.ธ.4)	วัดสามพระยา	ม.
22. พระมหาจันดี (ป.ธ.3)	วัดสุทัศนเทพวราราม	ม.
23. พระมหาสมบุญ (ป.ธ.3)	วัดบรมนิวาส	ธ.
24. พระมหาแสง (ป.ธ. 3)	วัดบรมนิวาส	ธ.

เมื่อพิจารณารายชื่อพระสงฆ์ทั้งสองนิกาย ที่รัฐบาลได้นิมนต์ให้ไปอยู่จำพรรษาด้วยกัน ณ วัดพระศรีมหาธาตุแล้ว ทำให้คาดการณ์ได้ว่าเจตนากรรมของฝ่ายอาณาจักร คงสำเร็จได้ยาก ทั้งนี้เพราะตำแหน่งพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย จำนวน 12 รูปนั้นมีทั้งที่เป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ดำรงตำแหน่งสังฆนายก พระราชาคณะ พระเปรียญประโยคสูงๆ และโดยเฉพาะไปจากวัดบรมนิวาสเป็นส่วนมากอีกด้วย ตรงกันข้ามกับพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายจำนวน 12 รูป นอกจากจะมีวิทยุฒิ คุณวุฒิและบารมีต่ำกว่าแล้วยังไปจากวัดละ 1 รูปอีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ มีนักวิชาการด้านศาสนาบางท่านในภายหลังมองว่า ปัญหาที่นำวิเคราะห์ก็คือสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสฺสโต) คงจะดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะทำ

ให้วัดพระศรีมหาธาตุตกเป็นของพระสงฆ์นิกายโตนิกายหนึ่งโดยเฉพาะ¹¹ ในที่สุดความพยายามที่จะให้วัดพระศรีมหาธาตุเป็นที่รวมนิกายสงฆ์จึงไม่ประสบผลสำเร็จ ภายหลังจากวัดพระศรีมหาธาตุกลับตกเป็นของธรรมยุติกนิกาย ประมาณปี พ.ศ.2488 ซึ่งเป็นปีที่พระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ฉว่น ติสฺโส) เจ้าอาวาสรูปแรก หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏชื่อของพระฝ่ายมหานิกายอยู่อีกเลย ความคิดเรื่องการรวมนิกายสงฆ์จึงไม่อาจสัมฤทธิ์ผล เหตุผลที่แอบแฝงอยู่เบื้องหลังก็คือ ความไม่จริงใจของพระสงฆ์เถระที่จะรวมนิกายสงฆ์ให้เป็นอันเดียวกัน¹²

แม้ว่าก่อนหน้านั้น พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) อดีตหัวหน้าคณะราษฎรฝ่ายทหารและอดีตนายกรัฐมนตรีจะได้เข้ารับการอุปสมบท ณ อุโบสถวัดพระศรีมหาธาตุโดยสงฆ์ทั้งสองฝ่ายมาแล้ว เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ.2484 โดยมีรัฐบาลรับเป็นเจ้าภาพในการอุปสมบทครั้งนั้น แต่หลังจากอุปสมบทแล้วพระภิกษุพระยาพหลพลพยุหเสนา ได้ไปจำพรรษา ณ วัดเบญจมบพิตร เป็นเวลา 3 เดือนก่อนที่จะลาสิกขาในวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ.2484¹³ ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้วัดพระศรีมหาธาตุตกเป็นของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติในเวลาต่อมา เพราะว่าแม้แต่บุคคลสำคัญระดับอดีตนายกรัฐมนตรียังไม่อยู่จำพรรษาที่นั่น ดังนั้นพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายที่ส่งไปอยู่เป็นเพียงพระภิกษุธรรมดาจึงยอมหวั่นไหวไปตามสถานการณ์แบบพระผู้น้อยได้

นอกจากความพยายามของรัฐบาลที่จะรวมพระสงฆ์ทั้งสองนิกายให้อยู่ร่วมกัน ไม่สัมฤทธิ์ผลแล้วการปกครองของคณะสงฆ์ของทั้งสองฝ่ายดูจะไม่สำเร็จผลเช่นเดียวกัน เพราะสายบังคับบัญชาของพระสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ในแง่พฤตินัยแล้วจะไม่ค่อยราบรื่นตามที่คาดหวังไว้ เพราะว่าในส่วนของพระเถระฝ่ายมหานิกาย เมื่อได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะระดับใดก็ตาม วัดธรรมยุติจะไม่ขึ้นตรงต่อฝ่ายสายบังคับบัญชาที่มีเจ้าคณะฝ่ายมหานิกายแต่จะไปขึ้นตรงต่อเจ้าคณะธรรมยุติเท่านั้น¹⁴ และต่อ

¹¹ แสง อุตมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 202.

¹² คณิงนิตย์ จันทบุตร, การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก, หน้า 163.

¹³ ดูรายละเอียดในคณิงนิตย์ จันทบุตร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 165-166.

¹⁴ แสง อุตมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 243.

มาในปี พ.ศ.2492 จึงได้มีพระบัญชาจากสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ให้เลขาธิการคณะธรรมยุติกออกหนังสือเวียนไปยังเจ้าคณะธรรมยุติระดับต่างๆ เพื่อสั่งการ มิให้วัดและพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติไปขึ้นอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าคณะฝ่ายมหานิกาย ดังสำเนาหนังสือคำสั่งที่ 341/2492 สำนักงานคณะธรรมยุติกฯ วัดบวรนิเวศวิหารลงวันที่ 16 กรกฎาคม 2492 ว่า

“...ปรากฏว่าวัดนี้มักมีปัญหาด้วยเจ้าคณะส่วนภูมิภาคฝ่ายมหานิกาย หลายจังหวัดบังคับให้วัดธรรมยุติขึ้นในปกครองของตน ซึ่งเป็นการละเมิดเสรีภาพในการถือสิทธิ์นิกาย ผิดรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2492 เพื่อถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป ทางการคณะธรรมยุติกฯ จึงได้นำเรื่องนี้เข้าสู่ที่ประชุม กรรมการคณะธรรมยุติกฯ

กรรมการคณะธรรมยุติกฯพิจารณาเห็นแล้วว่าคณะธรรมยุติกฯยังมีสิทธิและเสรีภาพ ในการปกครองตนเองอยู่ เพราะบทเฉพาะกาลใน พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ยังให้สิทธิอยู่และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 ก็ให้เสรีภาพในการนับถือสิทธิ์นิกาย และรับรองเสรีภาพระหว่างนิกาย...

เรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกฯทรงเห็นชอบแล้ว มีบัญชาให้วัดธรรมยุติในส่วนภูมิภาคคงสภาพปฏิบัติตามเดิม คือขึ้นต่อเจ้าคณะธรรมยุติโดยลำดับจนถึงเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกฯ ไม่ขึ้นต่อเจ้าคณะนิกายอื่น...เพราะฉะนั้น ขอให้ท่านปฏิบัติตามพระบัญชานี้ และชี้แจงให้วัดธรรมยุติในจังหวัดนี้ทราบ และปฏิบัติตามโดยทั่วกัน ...”¹⁵

จากสำเนาหนังสือฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้แยกการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคออกไปดำเนินการเองทั้งนี้โดยอ้างสิทธิเสรีภาพในรัฐธรรมนูญ ซึ่งก็เท่ากับว่าการบังคับบัญชาคณะสงฆ์ตาม พ.ร.บ.คณะสงฆ์ก็ถูกปฏิเสธโดยพฤตินัยไปโดย

¹⁵ สีนหาทภิกขุ (นามแฝง). สงครามศาสนาพระธรรมยุติกกับพระมหานิกาย ภาค 1.(พระนคร : สำนักพิมพ์ พ. พิทยาคาร,2496). อ้างใน แสง อุดมศรี. เรื่องเดิม. หน้า 244-245.

ปริยาย ความขัดแย้งในเรื่องนิกายเด่นชัดขึ้น ในคราวที่มีการแต่งตั้งคณะสังฆมนตรีชุดที่ 4 ในปี พ.ศ.2494 โดยพระศาสนโศภณ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริย์ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ให้ดำรงตำแหน่งสังฆนายก เป็นรูปที่ 3 ต่อจากสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (ภูวนะ) และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) ที่มรณภาพไปตามลำดับ

ดังนั้นพระมหานิกายกลุ่มหนึ่ง จำนวน 47 รูป ได้ทำหนังสือประท้วงและร้องเรียนไปยังสมเด็จพระสังฆราชเจ้าและคณะรัฐบาลขอให้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไข โดยยกตำแหน่งสังฆนายกให้กับพระเถระฝ่ายมหานิกายบ้าง ในหนังสือร้องเรียนนั้นได้ใช้ถ้อยคำรุนแรง และบ่งบอกถึงความน้อยใจ อึดอัดใจที่ให้พระศาสนโศภณ (จวน อุฏฐายี) ดำรงตำแหน่งสังฆนายกทั้งๆ ที่มีพระเถระฝ่ายมหานิกายที่มีทั้งวิทยุฒิ คุณวุฒิและสมณศักดิ์สูงกว่าอย่างเช่น สมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรในขณะนั้นเป็นถึงสมเด็จพระราชาคณะ ข้อความในหนังสือค่อนข้างรุนแรง ลงวันที่ 15 มิถุนายน 2494 ของพระเถระฝ่ายมหานิกาย เรื่องขอถวายตำแหน่งสังฆนายกแต่สมเด็จพระวันรัต มีไปถึงนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐบาล ตอนหนึ่งว่า

“ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์มา มีสังฆนายก 3 รูป ถ้านับตำแหน่งผู้สังการแทนด้วยก็เป็น 4 รูป ทั้ง 3 หรือ 4 รูปนั้น เป็นพระเถระฝ่ายธรรมยุติทั้งหมด จึงเห็นได้ว่า คณะสงฆ์มหานิกายถึงจะมีจำนวนมากกว่าธรรมยุติหลายสิบเท่า ประกอบด้วยพระเถระ ผู้ทรงคุณวุฒิและวิทยุฒิอยู่ แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าผู้ทรงตำแหน่งสังฆมนตรี ท่านคงจะทรงเห็นว่าตำแหน่งสังฆนายกมีศักดิ์ศรีเหมือนลูกเมียน้อย ท่านจึงไม่ทรงเอื้อเลย นอกจากไม่ทรงเอื้อแล้วยังทรงยกเอาสิทธิของลูกเมียน้อยไปมอบให้ลูกเมียหลวงเสียอีก เช่น ตำแหน่งสังฆนายกปัจจุบันนี้ อันไม่มีส่วนได้ปกครองธรรมยุติเลย เป็นตำแหน่งปกครองเฉพาะพระสงฆ์ คณะมหานิกายเท่านั้น เพราะคณะสงฆ์ธรรมยุติทั่วราชอาณาจักรสมเด็จพระสังฆมนตรี ได้ทรงใช้อำนาจด้วยอำนาจศรัทธา รับไปปกครองด้วยพระองค์เองเสียแล้วแต่เมื่อ พ.ศ.2492 แต่พระองค์ยังทรงกล้ามีอคติ ยกตำแหน่งสังฆนายก อันเป็นสิทธิของคณะมหานิกายโดยชอบธรรม โดย

พฤติกรรมไปแอบยื่นให้ลูกเมียหลวงของพระองค์เสียอีก...

การที่อาตมภาพทั้งปวง ต้องทำสิ่งอันอาจเป็นเครื่องก่อความดั่งเจริฎพรมานี้ ด้วยความรู้สึกเกรงใจและละอายแก่ใจเป็นที่สุดเพราะที่ถูกพระสงฆ์องค์เจ้าควร จะถือหลักสันติ แต่ก็ได้พร้อมกันพิจารณาโดยรอบคอบ และที่ต้องผินใจปฏิบัติ เช่นนี้ ก็ด้วยเล็งเห็นอำนาจส่วนใหญ่เป็นประมาณ ถ้าไม่รีบดำเนินการแก้ไขด้วย วิธีนี้ หวาดเกรงไปว่า ถ้าคณะมหานิกายทั้งหมดพร้อมกันลุกขึ้นขอลิทธิอย่างไม่ เป็นระเบียบอันเป็นวิสัยของคนน้อยใจเพราะถูก อธรรมแล้วก็จะทำให้เกิดเกียรติของ คณะสงฆ์ส่วนใหญ่และเกียรติของพระศาสนาในประเทศไทยเศร้าหมอง จึงตัดสินใจพร้อมกันดำเนินการขอร้องมายัง ฯพณฯ และคณะรัฐบาลโดยวิธี อันละม่อม นี้...¹⁶

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้รับลิขิตหนังสือจากพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) และคณะพระเถระมหานิกายทั้ง 46 รูปแล้ว ก็ได้สั่งการให้หลวงชำนาญอักษร เลขานุการคณะรัฐมนตรี นำเรื่องเสนอคณะรัฐมนตรีในวันที่ 20 มิถุนายน 2494¹⁷ และ นายกรัฐมนตรีมีหนังสือตรงกลับไปยังพระพิมลธรรมว่า กำลังนำเสนอเรื่องดังกล่าวต่อคณะ รัฐมนตรีโดยได้เชิญอธิบดีกรมการศาสนามาชี้แจงเรื่องนี้ด้วย ในขณะเดียวกัน หลวงชำนาญ อักษร เลขานุการคณะรัฐมนตรี ได้มีหนังสือด่วนมากที่ ฮ. 6370/2494 ถึงนายเลียง ไชยกาล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ให้ดำเนินเรื่องนี้ไปตามมติคณะสังฆมนตรี

ในช่วงที่คณะรัฐมนตรีและทางคณะสงฆ์พยายามหาทางออกเพื่อแก้ปัญหาขึ้นอยู่กับพระเถระฝ่ายมหานิกาย ระดับเจ้าคณะตรวจการภาค เจ้าคณะตรวจการผู้ช่วยภาค เจ้า คณะจังหวัด และผู้แทนเจ้าคณะจังหวัด จำนวน 71 รูป ทั่วราชอาณาจักร ได้เคลื่อนไหวก่อ โดยร่วมกันเซ็นชื่อเพื่อสนับสนุนมติของพระเถระจำนวน 47 รูป ครั้งแรกนั้น แล้วยื่นหนังสือดัง

¹⁶ หจข.สร.0201.10/145, "เรื่องการปรับปรุงศาสนาพุทธและการเปิดสังฆสภา ตั้งประธาน รองประธาน และสังฆมนตรี พ.ศ.2485-พ.ศ.2494".

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

กล่าว ลงวันที่ 30 มิถุนายน 2494 ถึงจอมพล ป. พิบูลสงคราม¹⁸ การยื่นหนังสือเรียกร้องดังกล่าวทำให้สถานการณ์คณะสงฆ์ในขณะนั้นอยู่ในภาวะตึงเครียดเพิ่มมากขึ้น นายเลียงไชยกาล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้พยายามประสานงานอย่างหนักเพื่อคลี่คลายสถานการณ์ให้พระเถระทั้งสองฝ่าย¹⁹ ในที่สุดสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าสกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงยินยอมและมีบัญชาเรียกพระเถระ 2 ฝ่าย จำนวน 16 รูปไปประชุมกันในวันที่ 12 กรกฎาคม 2494 ที่ตำหนักเพชร วัดบวรนิเวศ²⁰

ผลการประชุมในครั้งนั้น เป็นที่ยอมรับกันทั้ง 2 ฝ่าย โดยพระศาสนโศภณ (จวน อุฏฐายี) ได้ยื่นหนังสือลาออกก่อนที่จะมีการประชุมครั้งนั้น และทำให้เกิดข้อตกลงใหม่ในการแบ่งแยกกันปกครองในส่วนภูมิภาค ซึ่งเรียกกันว่า “กติกาดำหนักเพชร” 3 ประการคือ²¹

1. การปกครองส่วนกลาง คณะสงฆ์มนตรีบริหารร่วมกัน แต่การปกครองบังคับบัญชาให้เป็นไปตามนิกาย

2. การปกครองส่วนภูมิภาค ให้แยกกันตามนิกาย

3. ส่วนระเบียบปลีกย่อยอื่นๆ จะได้ปรึกษาในภายหลัง

ข้อตกลงทั้ง 3 ประการนี้ แม้ว่าพระเถระบางรูปฝ่ายมหานิกายจะไม่เห็นด้วย²² แต่เพื่อคลี่คลายความตึงเครียดต่อสถานการณ์ของคณะสงฆ์ในระยะเวลาอันใกล้นี้จึงต้องยอมรับข้อเสนองทั้ง 3 ข้อนั้นโดยดูขง

จากการพิจารณา “กติกาดำหนักเพชร” ทั้ง 3 ข้อจะเห็นได้ว่า 2 ข้อแรกนั้นได้มีการปกครองแยกกันไปตามสายนิกายอยู่แล้วมาตั้งแต่ต้น เพียงแต่ไม่มีข้อตกลงที่เป็นลายลักษณ์

¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹ นจข.สร.0201.10/145 “เรื่องการปรับปรุงพระพุทธศาสนาพุทธและการเปิดสังฆสภา ตั้งประธาน รองประธาน และสังฆมนตรี พ.ศ.2485-พ.ศ.2494.

²⁰ เรื่องเดียวกัน. หน้า 266.

²¹ วชิรญาณวงศ์เทศนา. คณะธรรมยุติพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในการพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. (พระนคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภาควิทยาลัย, พ.ศ. 2503). หน้า 19-20.

²² ดูรายละเอียดใน แสง อุคมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. หน้า 266-268.

อักษรเท่านั้น เมื่อมีการประชุมการตกลงในครั้งนี้ ทำให้เป็นการบอกอย่างเด่นชัดถึงการแยกกันปกครองของคณะสงฆ์โดยทั้ง 2 ฝ่ายได้อย่างชัดเจน ซึ่งเรื่องนี้ถือว่าเป็นปัญหาที่ยากที่จะรวมกันในการปกครองให้เป็นอย่างเดียวกันได้ ซึ่งก็นำไปสู่ข้ออ้างในการล้มเลิกพระราชบัญญัติที่คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2485 ในเวลาต่อมา

3. ปัญหาในการแบ่งแยกระหว่างกลุ่มนิกาย

กลุ่มนิกายของคณะได้มีมาก่อนที่จะประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 แล้ว 3 กลุ่มใหญ่ๆ ตามรายงานของ พ.อ.ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการมีหนังสือลับเฉพาะที่ น.1468/2485 ลงวันที่ 29 เมษายน 2485 เรื่องการปรับปรุงพระพุทธศาสนาถึง จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีทราบได้แบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 3 พรรค คือ

- “1. คณะธรรมยุติกนิกาย มีสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น สุจิตโต) วัดบวรนิเวศวิหารเป็นหัวหน้าคณะนี้เป็นปีกแผ่นแน่นอนและมีเสียงมติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยตลอด เกือบไม่มีแตกแยก พระภิกษุคณะนี้มีมติค่อนข้างเป็นกลาง คงมีสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) วัดบรมนิวาสและสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) วัดเทพศิรินทราวาสเท่านั้น
2. คณะมหานิกายแปลง มีคณะวัดมหาธาตุ อันมีสมเด็จพระวันรัต

การเรียกชื่อพระสงฆ์มหานิกายเป็น 2 กลุ่มคือ มหานิกายเดิมและมหานิกายแปลงนั้น คงเรียกตามชื่อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ทั้งสองฝ่าย โดยยึดเอารูปแบบการห่มผ้าจีวรเป็นหลัก การห่มจีวรนี้พระฝ่ายมหานิกายบางรูปได้ครองจีวรโดยห่ม บิดซ้ายขวาแหวก ตามธรรมเนียมมาบ้างแล้ว ต่อมา พ.ศ.2457 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้วางระเบียบการครองผ้าขึ้น ทำให้พระมหานิกายแบ่งออกเป็น กลุ่มคือ กลุ่มที่ห่มจีวรบิดขวา ห่มลูกบวบไว้ที่ใต้รักแร้ แหวกข้าง (หรือที่เรียกในปัจจุบันว่า “ห่มมังกร”) เป็นพระกลุ่มมหานิกายเดิม ส่วนห่มบิดซ้ายขวาแหวกตามแบบธรรมเนียมเรียกว่า “มหานิกายแปลง”.

(ดูแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, พ.ศ.2457 หน้า 347-369).

(เฮง เขมจารี) เป็นหัวหน้า และวัดเบญจมบพิตรอันมีเจ้าคุณพระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ) เป็นหัวหน้าทั้งสองสำนักนี้ ยังไม่เป็นพรรคเดียวกันสนิทนัก เพราะสมเด็จพระวันรัตท่านไม่ใคร่สนใจในการตั้งพรรค แต่สำนักวัดมหาธาตุมีพระภิกษุได้รับการศึกษาสูงๆ สมเด็จพระวันรัตจึงมีศิษยานุศิษย์อันจะอยู่ในสภาเป็นจำนวนมาก ตลอดถึงเจ้าคุณพระพรหมมุนี ก็ทราบว่าเป็นศานุศิษย์ แต่ทั้งสองสำนักก็ไม่สนิทสนมกันนัก

3. คณะมหานิกายเดิม คณะนี้ได้แก่คณะวัดพระเชตุพน วัดสุทัศน์ วัดสระเกศ วัดราชบูรณะ วัดอรุณฯ วัดอนงคาราม วัดปทุมคงคา ฯลฯ ซึ่งมีเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เผื่อน ติสฺสทตฺโต) วัดพระเชตุพน เป็นหัวหน้า คณะนี้ดูเงียบๆ ไม่ผาดโผน โดยมากเป็นประเภทสมณะไม่ใคร่มีเสียง²³

การแบ่งกลุ่มของพระสงฆ์ทั้ง 3 กลุ่มนี้ไม่ใช่ประเด็นปัญหาต่อการปกครองคณะสงฆ์ตาม พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 เพราะพระสงฆ์ในฝ่ายมหานิกายยังให้ความเคารพนับถือและกลมเกลียวกันคืออยู่ การครองผ้าจึงไม่เป็นประเด็นที่จะพิจารณาในที่นี้ แต่การแบ่งกลุ่มที่ทำให้เกิดปัญหาต่อการปกครองคณะสงฆ์นั้น เป็นการแบ่งกลุ่มย่อยที่มีสาเหตุจากการแย่งชิงตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์ในระดับสูง ทำให้พระสงฆ์ผู้เป็นบุคลากรในการทำงานต้องขัดแย้งกันเองในภายในแต่ละนิกาย ดังจะพอแบ่งเป็น 2 กลุ่มคือ

3.1 การขัดแย้งระหว่างธรรมยุติกนิกายกับธรรมยุติกนิกาย

ความขัดแย้งระหว่างธรรมยุติกนิกายกับธรรมยุติกนิกายด้วยกันนั้น มีร่องรอยของความขัดแย้งเป็น 2 ระยะ คือ

ในระยะแรก เป็นความขัดแย้งก่อนที่จะมีการประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 กล่าวคือในช่วงที่มีการขยายการจัดการศึกษาคณะสงฆ์ไปในเขตอีสานระยะ

²³ น.จ.ช.,สร. 0201.10/145 กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องการปรับปรุงพุทธศาสนา หนังสือจาก พ.อ.ประยูร ภมรมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการถึงนายกรัฐมนตรี

แรกนั้นทางคณะสงฆ์ต้องประสบกับปัญหาพระสงฆ์กลุ่มใหญ่ในเขตอีสานไม่สนใจในการศึกษาที่ทางคณะสงฆ์ส่วนกลางจัดให้เพราะพระสงฆ์ส่วนใหญ่ในเขตอีสานมุ่งเน้นไปในการวิปัสสนาธุระ ซึ่งมีกลุ่มพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นหัวหน้าเป็นพระสงฆ์สายวิปัสสนาธุระที่เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในขณะนั้น เมื่อพระสงฆ์ไม่ค่อยได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม ทำให้ไม่สอดคล้องกับ แผนการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย²⁴ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสร้างความไม่พอใจให้กับพระโพธิวงศาจารย์ (อ้วน ตีสุโต) เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา ซึ่งรับผิดชอบในการปกครองคณะสงฆ์ในภาคอีสานทั้งหมดด้วย²⁵ ดังนั้นในราว พ.ศ.2470 ในคราวที่คณะพระอุปัชฌาย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เดินทางจากเขตมณฑลอุดรเข้าเขตมณฑลนครราชสีมาและพำนักอยู่ จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อพระโพธิวงศาจารย์ทราบข่าว จึงได้สั่งการให้เจ้าคณะแขวงม่วง ตามสืบและเจ้าคณะอำเภออำนาจเจริญ พร้อมด้วยนายอำเภอทั้งสองอำเภอ จัดการจับได้ให้พระอุปัชฌาย์คณะนี้ออกไปจากมณฑลนครราชสีมาที่ท่านรับผิดชอบ²⁶ เมื่อมีการประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 แล้ว สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ตีสุโต) เคยออกประกาศไม่ให้พระกัมมัฏฐานตั้งวัดป่า เว้นไว้แต่เจ้าหน้าที่และเจ้าคณะท้องถิ่นเห็นชอบก็ด้วยโดยประกาศทั้งหมดทั้งภาคอีสาน²⁷

การขัดแย้งระหว่างสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ตีสุโต) ส่งหมายกับพระป่ากัมมัฏฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นับว่าเป็นการขัดแย้งของพระสงฆ์ระหว่างธรรมยุติกนิกายกับธรรมยุติกนิกายด้วยกัน ซึ่งก็เป็นความขัดแย้งที่มีก่อนประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ.

²⁴ กิตติรัตน์ สีนันทน์. "การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทยพ.ศ.2434- พ.ศ. 2468", (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533). หน้า 141.

²⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้า 141.

²⁶ ดูรายละเอียดใน กิตติรัตน์ สีนันทน์. เรื่องเดียวกัน. หน้า 137-143.

²⁷ พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์. "วงศ์ธรรมยุติในภาคอีสาน" ใน *อัตตโนประวัติพระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์*. (ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศรังสี) ณ เมรุวัดนิคมมากเปิง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย 8 มกราคม 2539) หน้า 187.

คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 เมื่อมีการประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ.ฉบับนี้แล้วทั้ง 2 ฝ่าย ได้พยายามปรับตัวให้เข้ากันหนึ่งอันเดียวกันได้ เหตุเพราะว่านอกจากมีสายสัมพันธ์ระหว่างความเป็นธรรมยุติด้วยกันแล้ว สายสัมพันธ์ความเป็นศิษย์และอาจารย์นับเป็นผลดีในการประสานความกลมเกลียวได้อย่างดีที่สุด นั่นก็คือ วัดบรมนิวาสถือว่าเป็นจุดศูนย์กลางของพระสงฆ์ธรรมยุติสายอีสานในขณะนั้น และพระสายปฏิบัติล้วนเคยเป็นศิษย์ของอาจารย์เดียวกันกับสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ฮ่วน ติสฺสุโต) คือพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ผู้บุกเบิกวงศ์ธรรมยุติในเขตหัวเมืองภาคอีสานรุ่นแรก

ดังนั้นในที่สุดปัญหาเรื่องความขัดแย้งของพระสงฆ์ในวงศ์ธรรมยุติในระยะแรกก็ดูเหมือนว่าจะหมดไปเมื่อสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ฮ่วน ติสฺสุโต) ได้ผนวกเอาวัดป่ากัมมัฏฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แทบทั้งหมดขึ้นต่อฝ่ายธรรมยุติกนิกายภายในระยะเวลาไม่กี่ปีหลังการประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484

ระยะที่สอง เป็นความขัดแย้งที่เริ่มก่อตั้งขึ้นภายหลังการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น สุจิตฺตมหาเถระ) วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2501 พระเถระที่เหมาะสมจะดำรงตำแหน่งพระสังฆราชรูปต่อไปได้แก่สมเด็จพระวันรัต (ปลัด กิตฺติโสภาโณ) วัดเบญจมบพิตร สังฆนายก

ต่อมาสมเด็จพระวันรัต (ปลัด กิตฺติโสภาโณ) ได้มีบัญชาให้มีการจัดประชุมสัมมนาด้านพระคณาธิการทั่วราชอาณาจักรทั้งฝ่ายมหานิกายและธรรมยุติกนิกายขึ้นที่วัดมหาธาตุ พระนคร เมื่อวันที่ 18-24 มิถุนายน พ.ศ. 2503 เพื่อปรึกษาหารือถึงความเจริญแห่งกิจการคณะสงฆ์²⁸ แต่ผลแห่งการประชุมในครั้งนั้นมีเรื่องที่ได้พูดถึงเป็นพิเศษในที่ประชุมคือ เรื่องการพิจารณาที่จะให้มีการสถาปนาสมเด็จพระวันรัต (ปลัด กิตฺติโสภาโณ) วัดเบญจมบพิตร สังฆนายก เป็นสมเด็จพระสังฆราชรูปที่ 14 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์²⁹ ซึ่งผู้นำเสนอเรื่องนี้ในที่

²⁸ สัมมนาด้าน คือ การประชุมวางแผนการดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์ ของพระคณาธิการ ได้แก่เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัดทั่วประเทศ รวมทั้งเจ้าอาวาสในกรุงเทพฯและธนบุรี รวม 533 รูป (แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 48, พ.ศ. 2503)

²⁸ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 48, พ.ศ. 2503, หน้า 569-570.

²⁹ ดูรายละเอียดใน แสง อุดมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. หน้า 278-288.

ประชุมคือ พระธรรมวรนายก (สมบุรณ์ จันทโก)“ ผลแห่งการประชุมที่ออกมา มี 2 ความคิด เห็นคือ กลุ่มหนึ่งเห็นว่าควรเสนอสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (อยู่ ญาโณทโย) วัดสระเกศ เป็นสมเด็จพระสังฆราช อีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่าควรให้สมเด็จพระวันรัต (ปลต กิตฺติ โสภโณ) วัดเบญจมบพิตร เป็นสมเด็จพระสังฆราช อย่างไรก็ตามผลแห่งการประชุมในครั้ง นั้นมีการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง มีการออกไปปลิวโจมตีว่าเป็นแผนของพระพิมล ธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุเป็นผู้อยู่เบื้องหลังที่มีความทะเยอทะยาน และต้องการขัด ขวาง มิให้สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฺฐายี) ขึ้นไปดำรงตำแหน่งสังฆนายก เมื่อมีการ วิพากษ์วิจารณ์กันมาก พระธรรมวรนายก (สมบุรณ์ จันทโก) เจ้าคณะตรวจการภาค 8 และ เลขาธิการกรรมการเจ้าคณะตรวจการภาค (ก.จ.ภ.) ออกมายืนยันว่าความคิดในการผลักดัน จะให้สมเด็จพระวันรัต (ปลต กิตฺติ โสภโณ) เป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นเป็นแผนการของตน พระพิมลธรรม(อาจ อาสโภ) ไม่มีส่วนรู้เห็นใด ๆ ทั้งสิ้น³⁰ แต่เป็นเรื่องยากที่จะหยุดยั้งเพราะ คิดว่าพระพิมลธรรมอยู่เบื้องหลัง แม้พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) เองก็ไม่ได้โต้ตอบใดๆทั้ง ลั้นเพราะคิดว่าท่านไม่ได้ทำจึงไม่จำเป็นต้องชี้แจงหรือแก้ตัวใดๆ การนิ่งเฉยของท่านทำให้ อีกฝ่ายที่ไม่พอใจพระพิมลธรรม ได้เตรียมการที่จะเล่นงานพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ด้วย ข้อหาทางพระวินัยชั้นอุกฤษฏ์เพื่อจะให้พ้นจากวิธิต่างแห่งการปกครองสงฆ์ เมื่อเรื่องนี้ล่วงรู้ ไปถึงพระศาสนโศภณ (ปลอด อตุตฺถกโร) วัดราชาธิวาส ซึ่งเป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การ ปกครองและเป็นพระเถระที่ฝึกฝืนเรื่องวินัยสนาเช่นเดียวกับพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) เหมือนกัน ท่านได้กล่าวเป็นการภายในว่า การทำเช่นนั้นไม่ถูก ถ้าจะกล่าวหาและลงโทษ เขาอย่างนั้น จะต้องมีการสอบสวนทวนความให้ถูกต้องตามกระบวนการของพระธรรมวินัย และกฎหมายเสียก่อน หากไม่ทำเช่นนั้นจะขอคัดค้านให้ถึงที่สุด³¹ เมื่อเป็นเช่นนี้พระศาสน

³⁰ เจ้าอาวาสวัดอุดมธานี เจ้าคณะจังหวัดนครนายก, เจ้าคณะตรวจการภาค 8 และ เลขาธิการกรรมการเจ้าคณะตรวจการภาค และเป็นศิษย์เก่าจากสำนักวัดมหาธาตุ (ทำเนียบพระ สมณศักดิ์ กรมการศาสนา 2503)

³⁰ เรื่องเดียวกัน. หน้า 286.

³¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 287.

โคภณ(ปลอด อตฺตการี) จึงกลายเป็นพระธรรมยุติที่มีความสัมพันธ์กับพระมหานิกาย อย่างพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ในฐานะที่ทำงานเพื่อพระศาสนาด้วยกันอย่างจริงจังด้วยกันทั้งคู่ จากความสัมพันธ์ดังกล่าวเมื่อพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) เจอข้อหาทางพระวินัยชั้นอุกฤษณ์และเจอข้อหาคอมมิวนิสต์จนถูกถอดยศเหลือเพียงพระธรรมดา พระศาสนโคภณ (ปลอด) ก็พลอยตกเป็นผู้ต้องหาในคดีนี้ด้วย ซึ่งแสง อุดมศรี นักวิชาการด้านศาสนา วิเคราะห์จากหลักฐานและข้อมูลแวดล้อมสรุปได้ว่า แผนการกำจัดพระพิมลธรรมนี้เป็นที่รู้กันว่ามีสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี) อยู่เบื้องหลัง ดังนั้นทำให้พระศาสนโคภณ (ปลอด อตฺตการี) กลายเป็นพระธรรมยุติที่ถูกกำจัดออกไปจากพระธรรมยุติด้วยกันในที่สุด³²

ความขัดแย้งระหว่างพระธรรมยุติกับพระธรรมยุติด้วยกัน ทั้ง 2 ระบายนั้น จะมีสาเหตุรูปแบบที่ต่างกันกล่าวคือ การขัดแย้งของพระธรรมยุติต่อพระธรรมยุติด้วยกันในระยะแรกคือ ระหว่างสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี) กับพระปาวิบัติสณาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตนั้น เป็นการขัดแย้งบนพื้นฐานเจตนาดีทั้ง 2 ฝ่ายแต่วิธีการปฏิบัติแตกต่างกันคือ สายหนึ่งเน้นการปฏิบัติส่วนอีกสายหนึ่งเน้นการศึกษาและการปกครอง อย่างไรก็ตามความขัดแย้งในระยะแรกก็สามารถจบลงไปได้ เพราะต่างมุ่งหวังความเจริญแก่พระศาสนาโดยรวม

ส่วนความขัดแย้งในระยะหลังเป็นความขัดแย้งระหว่างสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี) วัตรมกุฏกษัตริยารามกับพระศาสนโคภณ (ปลอด อตฺตการี) วัตรราชาธิวาส ถือว่าเป็นการขัดแย้งอันเกิดจากความคิดเห็นส่วนตัว และความเห็นแก่หมู่คณะมากเกินไป โดยไม่พิจารณาถึงส่วนรวมโดยวงกว้างทั้งหมดเป็นความขัดแย้งอันเกิดจากการแสวงหายศตำแหน่ง ดังนั้นความขัดแย้งในระยะหลังจึงเป็นปัญหาที่นำไปสู่ความล้มเหลวในการประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ในที่สุด

คำว่า ธรรมยุติ ธรรมยุติกา ธรรมยุติกนิกาย มีความหมายใช้แทนกันได้ คำว่า "ธรรมยุติ" จะหมายถึง พระสงฆ์ คำว่า "ธรรมยุติกา" และ "ธรรมยุติกนิกาย" จะหมายถึง นิกายของพระสงฆ์ธรรมยุติ ในงานวิจัยจะมีคำทั้งสามนี้อยู่ให้เข้าใจว่ามีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน

³² แสง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 288.

³³ ตำแหน่งเดิมของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี)

3.2 ความขัดแย้งระหว่างพระมหานิกายกับพระมหานิกาย

ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มพระมหานิกายเริ่มก่อตัวขึ้นหลังจากการมรณภาพของพระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทตฺโต) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2491³³ กล่าวคือหลังการมรณภาพของพระพิมลธรรม(ช้อย ฐานทตฺโต) ทำให้ตำแหน่งสำคัญทางการปกครองว่างลงถึง 3 ตำแหน่งคือ ตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ เจ้าคณะตรวจการภาค 1 และสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง

ดังนั้นการที่จะคัดพระเถระขึ้นมาดำรงตำแหน่งสำคัญดังกล่าว จึงเป็นเรื่องที่พระเถระผู้ใหญ่ โดยเฉพาะคณะสังฆมนตรีต้องพิจารณาอย่างรอบคอบเนื่องจากวัดมหาธาตุเป็นวัดหลวงชั้นเอกและยังเป็นศูนย์กลางของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายขณะนั้นด้วย ซึ่งในช่วงที่พระพิมลธรรม(ช้อย ฐานทตฺโต) เป็นเจ้าอาวาสอยู่นั้นท่านสถานต่องานสำคัญ ๆ ที่สมเด็จพระวันรัต(แสง เขมจารี)เคยได้ทำไว้ ท่านเคยได้เป็นกำลังช่วยเหลืองานสำคัญ ๆ ขณะสมเด็จพระวันรัต (แสง เขมจารี) ยังปกครองวัดมหาธาตุอยู่ การช่วยเหลืองานด้านต่างๆ ทั้งด้านการปกครองคณะสงฆ์ กิจการคณะสงฆ์และการศึกษาทำให้ท่านเองรอบรู้เจนจัดงานด้านนั้นๆ เป็นอย่างดี³⁴ ทำให้พระภิกษุสามเณรในวัดมหาธาตุและต่างจังหวัดที่ขึ้นแก่สำนักวัดมหาธาตุส่วนมากเป็นศิษย์และมีความเคารพท่านยังนับถือวัดมหาธาตุว่าเป็นศูนย์กลางของฝ่ายมหานิกายตลอดมาและท่านเป็นผู้เริ่มต้นบุกเบิกสถานบันการศึกษาระดับสูงคือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเอาไว้ดังนั้นจึงจำเป็นผู้ที่มีความสามารถแท้จริงมาสานต่องานเหล่านี้

พระปริยัติโสภณ (พื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา สังฆมนตรีช่วยว่าการสาธารณสุขการผู้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินเรื่องจัดหาผู้ที่เหมาะสมมาดำรงตำแหน่งสำคัญในฝ่ายมหา

³³ มหาเถรประวัติ. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 14 เมษายน 2533). หน้า 99.

³⁴ เรื่องเดียวกัน. หน้า 99.

สมณศักดิ์สุดท้ายที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ มรณภาพ 16 กุมภาพันธ์ 2539.

นิกายภายหลังการมรณาของพระพิมลธรรม (ช้อย ฐานทตฺโต) พ.ศ.2491 ได้กล่าวแสดงความคิดเห็นว่า

“..การถึงแก่มรณาของพระพิมลธรรม(ช้อย ฐานทตฺโต) ครั้งนี้ ถือว่าเป็นการเสียเลือดเนื้อครั้งยิ่งใหญ่ของมหานิกาย พระเถระที่จะขึ้นมาดำรงตำแหน่งนี้สืบแทนจะต้องเป็นผู้ที่มีความเข้มแข็ง และกล้านำหมู่คณะต่อสู้กับนิกายอื่นที่กำลังผจญอยู่ในขณะนี้ได้ ผมเห็นว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรเป็นพระมหาเถระที่มีความเข้มแข็งที่จะนำหมู่คณะได้อย่างมีศักดิ์ศรี ส่วนพระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโภ) นั้น เป็นคนอ่อนไม่ควรจะขึ้นมารับตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง เพราะอาจถูกนิกายอื่นครอบงำได้ง่ายควรให้เลื่อนขึ้นมาเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษาจะเหมาะสมกว่าเพราะท่านเป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษาอยู่แล้ว มีความคุ้นเคยถนัดงานด้านนี้มานาน...”³⁵

พระปริยัติโสภณ(ฟื้น ชุตินฺธโร) ได้ไปปรึกษากับสังฆมนตรีฝ่ายมหานิกายหลายรูป ตลอดจนข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บางท่านในกรมการศาสนาและในกระทรวงศึกษาธิการ ปรากฏว่าทุกท่านต่างให้ความเห็นชอบด้วยกับแนวความคิดดังกล่าวนี้³⁶

ท่ามกลางความเห็นชอบของพระเถระฝ่ายมหานิกายที่จะให้สมเด็จพระวันรัต(ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตร ควรได้รับการแต่งตั้งเป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง นั้นได้มีพระบัญชาประกาศแต่งตั้งสังฆมนตรี จากสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าสดมมหาสังฆปริณายกว่าให้ พระธรรมไตรโลกาจารย์(อาจ อาสโภ) สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษาดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ให้พระปริยัติโสภณ (ฟื้น

³⁵ ส.อ.ส. ปาฐกถาพิเศษ “เรื่องกลไกการปกครองคณะสงฆ์และเรื่องสังฆบาท”, (พระนคร : การพิมพ์พาณิชย์, 2494). อ้างใน แสวง อุตมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. หน้า 237.

³⁶ แสวง อุตมศรี. เรื่องเดิม. หน้า 238.

ขุติษฐโ) สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การสาธารณูปการดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา และให้พระเทพโมลี (วาสน์ วาสโ) สังฆมนตรี ดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การสาธารณูปการ การประกาศครั้งนี้มีผลทำให้พระปริยัติโศภณ (พิน ขุติษฐโ) ได้ยื่นหนังสือลาออกจากตำแหน่งสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษาทันทีในวันรุ่งขึ้น คือวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2491³⁷ ต่อมาวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ.2491 พระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโ) ก็ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุอีกตำแหน่ง นับเป็นอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ องค์ที่ 16 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับตำแหน่งเจ้าคณะตรวจการภาค 1 นั้นได้ทรงมีบัญชาแต่งตั้งพระธรรมปาโมกข์ (วาสน์ วาสโ) วัดราชบพิตร ให้ดำรงตำแหน่งนี้สืบแทนต่อไป³⁸

ส่วนพระปริยัติโศภณ (พิน ขุติษฐโ) เมื่อลาออกจากตำแหน่งสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษาแล้ว ได้กลับมาดำเนินกิจกรรมของสำนักอบรมครูวัดสามพระยา(ส.อ.ส) อย่างจริงจังอีกครั้ง โดยได้เชิญวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ มาบรรยายหรือปาฐกถาพิเศษ บางครั้งมีการกล่าวถึงปัญหาของคณะสงฆ์และเรื่องนิกายอย่างรุนแรงและตรงไปตรงมา เรียกร้องความสนใจจากบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้ไปร่วมรับฟังอย่างคับคั่ง จนทำให้บางฝ่ายเกิดความวิตกว่า ถ้าควบคุมกันไม่ได้ก็อาจเป็นชนวนนำไปสู่ความยุ่งยาก และสับสนต่อวงการคณะสงฆ์และประเทศชาติต่อไปได้³⁹

ผลจากการที่พระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโ) ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งให้เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง และได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุในครั้งนี้ ทำให้ความเป็นเอกภาพของพระมหานิกายแบ่งออกเป็น 2 สายคือ สายวัดเบญจมบพิตรกับวัดสามพระยา และสายวัดมหาธาตุ กล่าวคือ พระปริยัติโศภณ (พิน) ซึ่งเป็นแกนนำฝ่ายมหานิกายในการวิงวั้นดำเนินการเพื่อจะให้สมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตติโศภโ) ดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครองต่อจากพระพิมลธรรม (ช้อย) เพราะเห็นว่าเป็นผู้มีความรอบรู้ฉลาดสามารถและเข้มแข็ง อีกอย่างหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าสมเด็จพระวันรัต (ปลด) เคย

³⁷ แถลงการณ์คณะสงฆ์, เล่ม 33, พ.ศ.2491. หน้า 9.

³⁸ แสง อุดมศรี, เรื่องเดิม, หน้า 240.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 241.

เป็นผู้อยู่เบื้องหลังร่วมกับพระพิมลธรรม(ช้อย) ในการให้พระปริยัติโศภณ(พื้ม) เปิดสำนัก
 อบรมครูวัดสามพระยา (ส.อ.ส.) ขึ้นในปี พ.ศ.2489 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออบรมให้พระภิกษุ
 มีความรู้ ฉลาด สามารถ ประพฤติดี เพื่อทำการปฏิบัติภาระคณะสงฆ์และกิจการพระศาสนา
 ตลอดจนขนบธรรมเนียมและการศึกษาให้เข้าสู่ระเบียบแบบแผนอันดีงาน เพื่อที่จะรอดแก่
 ศาสนาอื่น ๆ ให้ได้⁴⁰ แต่เป้าหมายลึก ๆ นั้นเพื่อให้สำนักอบรมครูวัดสามพระยาดำเนิน
 บทบาทสกัดกั้นการเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์อีกฝ่ายหนึ่ง ที่พยายามจะใช้อำนาจรัฐ ในช่วงที่มี
 การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่อดำเนินการยกเลิกพระราช
 บัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ดังนั้น เมื่อพระพิมลธรรม (ช้อย) มรณภาพ ตำแหน่งสังฆมนตรี
 ควรจะตกแก่สมเด็จพระวันรัต (ปลด) เพื่อเป็นการสานต่องานต่างๆ เหล่านั้น เรื่องนี้ไม่มีหลัก
 ฐานชัดเจน แต่มีผู้วิเคราะห์ไว้ว่าการดำเนินงานของฝ่ายมหานิกายเหล่านี้ พระเถระฝ่าย
 ธรรมยุติกะมองออกหมดแล้ว โดยเฉพาะสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) วัด
 เทพศิรินทราวาส สังฆนายก และพระธรรมปาโมกข์ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม
 สังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่และผู้สั่งการแทนสังฆนายก จึงได้เป็นผู้มีบทบาทเสนอให้
 แต่งตั้ง พระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโภ) สังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา ซึ่งพระ
 ปริยัติโศภณ(พื้ม) และพระเถระฝ่ายมหานิกาย บางรูปอาจเห็นว่าเป็นคนอ่อนเป็นพระบ้าน
 นอก เข้ามาดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง และเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ⁴¹
 เพื่อเป็นการสลายกำลังอำนาจของฝ่ายมหานิกายลง และแผนการนี้ของฝ่ายธรรมยุติกะก็เป็น
 ผลสำเร็จนอกจากพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังกล่าวแล้ว ยังนำไปสู่การ
 เกิดอิทธิพลที่พระมหานิกายต้องขัดแย้งกันเองในกรณีพระพิมลธรรม ดังจะกล่าวต่อไป

⁴⁰ พยัคฆ์-วัชรกร "นำเที่ยว ส.อ.ส." วารสารพุทธจักร ฉบับสิงหาคม พ.ศ.2492, (ใจพิมพ์
 พระจันทร์, 2492). หน้า 48. ช้างในแสง อุดมศรี. หน้า 214.

⁴¹ แสง อุดมศรี. หน้า 241.

กรณีพระพิมพ์ลธรรม

กรณีพระพิมพ์ลธรรมที่ถูกกล่าวหาว่าต้องอธิกรณ์ชั้นอุกฤษฏ์คือปาราชิกนั้นมีสาเหตุมาจากครั้งที่มีการแต่งตั้งคณะสังฆมนตรี ชุด ที่ 7 ซึ่งเป็นชุดสุดท้ายที่มีการปกครองแบบสังฆสภา กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2503 สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตร ได้ทรงมีพระบัญชาแต่งตั้งสังฆมนตรี ชุดที่ 7 ตามที่สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฺฐายี) สังฆนายกได้พิจารณากราบทูลมา ดังประกาศต่อไปนี้

“ประกาศ⁴²

ตั้งคณะสังฆมนตรี

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช มีบัญชาให้ประกาศว่า ตามที่ได้ทรงแต่งตั้งให้สมเด็จพระมหาธีรวงศ์(จวน อุฏฐายี) ดำรงตำแหน่งสังฆนายก ตามประกาศลงวันที่ 10 พฤษภาคม พุทธศักราช 2503 แล้วนั้น

บัดนี้สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ สังฆนายก ได้เลือกสรรผู้ที่สมควรดำรงตำแหน่งสังฆมนตรี เพื่อบริหารการคณะสงฆ์แล้ว จึงมีพระบัญชาตั้งสังฆมนตรีตามความในมาตรา 28 แห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ดังต่อไปนี้

1. พระธรรมรัตนากร (ทรัพย์ โสโถ) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง
2. พระธรรมคุณาภรณ์ (พิน ชุตินฺธโร) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา
3. พระธรรมวโรดม (บุญ ปุณฺณสิริ) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่
4. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (วาสน์ วาสโน) เป็นสังฆมนตรีว่าการองค์การสาธารณูปการ

⁴² แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 48, พ.ศ.2503. หน้า 363-364.

5. พระธรรมวราภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การปกครอง
6. พระธรรมปาโมกข์ (วิน ฐมฺมสาโร) เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การศึกษา
7. พระธรรมจินดาภรณ์ (ทองเจือ จินตาทโร) เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การเผยแผ่
8. พระธรรมทัศนอาทร (ทองสุข สุทฺตฺโต) เป็นสังฆมนตรีช่วยว่าการองค์การสาธารณูปการ
9. พระธรรมมหาวิธานุวัตร (ไสว วิฑฺฒวิโร) เป็นสังฆมนตรี
ทั้งนี้ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป
ประกาศ ณ วันที่ 12 พฤษภาคม พุทธศักราช 2503

ผู้รับสนองพระบัญชา

ปิ่น มาลากุล

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ"

ในการแต่งตั้งสังฆมนตรี ชุดที่ 7 นี้ จะเห็นว่า มีรายชื่อสังฆมนตรีใหม่ถึง 5 รูป คือ พระธรรมรัตนากร (ทรัพย์ โฆสโก), พระธรรมวราภรณ์ (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระธรรมปาโมกข์ (วิน ฐมฺมสาโร), พระธรรมจินดาภรณ์ (ทองเจือ จินตาทโร) และพระธรรมทัศนอาทร (ทองสุข สุทฺตฺโต) ส่วนรายชื่อสังฆมนตรีชุดเก่าที่มีผลงานเป็นที่ปรากฏโดดเด่น ถูกลดชื่อออกไปหลายรูป เช่น พระพิมลธรรม (อาจ อาสโก) วัดมหาธาตุ พระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) วัดบวรนิเวศวิหาร พระศาสนโศภณ (ปลอด อตุณฺฑาโร) วัดราชาธิวาส พระธรรมปิฎก (พิมพ์ ฐมฺมธโร) วัดพระศรีมหาธาตุ และพระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) วัดราชฎคริมาภิรมย์ เป็นต้น⁴³ หลังจากที่มีการประกาศแต่งตั้งสังฆมนตรีชุดนี้ สังฆนายกสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฺฐายี) ได้ออกแถลงการณ์ให้เหตุผลของการแต่งตั้งสังฆมนตรีชุดนี้ ในวันเดียวกันทันทีว่า

"อนึ่งการเลือกบุคคลผู้เข้ามาดำรงตำแหน่งสังฆมนตรี ต้องคำนึงถึงความสำคัญหลายประการคือ

⁴³ แสง อุคฺคสิริ. หน้า 290.

1. ความรู้ความสามารถและความเด็ดขาด
2. ความสนิทสนมเป็นกันเองไม่ถือเขาถือเรา
3. อธิษาศัยที่มุ่งสามัคคีระหว่างนิกายสงฆ์
4. อธิษาศัยที่มุ่งความเจริญในคณะสงฆ์ไทย
5. อธิษาศัยที่ยอมสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่หมู่คณะ

..ขอเรียนให้ทราบทั่วกันว่า ผู้ที่ได้รับเลือกเข้ามาดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีทั้งหมดนี้ มิได้มีท่านผู้ใดชวนขวายวิ่งเต้นเลย ท่านเข้ามาด้วยความเห็นชอบของสังฆมนตรีแล้ว..."⁴³

การที่สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (จวน อุฏฐายี) สังฆนายกสืบแทนการณสีที่แจ้งในวันเดียวกันกับที่มีการแต่งตั้งคณะสังฆมนตรีนั้น มีผู้ให้ความเห็นว่าแสดงให้เห็นถึงอาการร้อนรนผิดปกติเพราะการแต่งตั้งคณะสังฆมนตรีทุกครั้งที่ผ่านมาไม่เคยมีการออกแถลงการณ์แต่อย่างใด⁴⁴ และหากพิจารณาถึงข้อเท็จจริงโดยเฉพาะ ข้อที่ 2 คือความสนิทสนมเป็นกันเองแล้วไม่น่าจะเป็นไปได้ที่จะมีรายชื่อ พระธรรมคุณาภรณ์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) เข้ามาเป็นสังฆมนตรีด้วยเพราะพระธรรมคุณาภรณ์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) สมัยดำรงสมณศักดิ์ พระปริยัติโศภณเป็นผู้ที่มีบทบาทมากในการต่อสู้เรียกร้องตำแหน่งสำคัญต่างๆ ให้กับฝ่ายมหานิกาย และเป็นผู้วิพากษ์วิจารณ์พระสงฆ์ธรรมยุติอย่างรุนแรงขณะดำเนินกิจกรรมสำนักอบรมครูวัดสามพระยา (ส.อ.ส.)

อย่างไรก็ตามการตั้งสังฆมนตรีชุดนี้ นอกจากจะมีเป้าหมายลึกๆ เพื่อกันพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ให้ออกจากวงจรวงศ์อำนาจการปกครองคณะสงฆ์แล้ว พระเถระอีกหลายรูปที่เคยเป็นพันธมิตรกับพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ก็พลอยถูกกดดันให้ออกจากวงจรวงศ์อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ในครั้งนี้ ชนิดถอนรากถอนโคนกันไปเลยอีกด้วย⁴⁵ โดยมีผู้

⁴³ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 48, พ.ศ.2503, "คำแถลงการณ์ของคณะสงฆ์เรื่องการแต่งตั้งคณะสังฆมนตรี", หน้า 367.

⁴⁴ แสง อุตมศรี, หน้า 292.

⁴⁵ แสง อุตมศรี, หน้า 293.

วิเคราะห์เรื่องนี้ในภายหลังว่า แผนการกำจัดพระพิมลธรรมแบ่งเป็น 3 ชั้นคือ ชั้นแรกโดยตั้งข้อหาในทางพระวินัยฐานต้องอาบัติปาราชิก ชั้นต่อไปบังคับให้สละสมณเพศคือให้สึก ชั้นสุดท้าย ตั้งข้อหาทางอาญาแล้วจับประหารชีวิตหรือให้ติดคุก⁴⁶

หลังจากที่มีการตั้งคณะสังฆมนตรีชุดที่ 7 นี้ และมีการออกแถลงการณ์ชี้แจงการแต่งตั้งคณะสังฆมนตรี ออกมาแล้วได้เกิดมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์กันมากมายในวงการณ์คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนที่สนใจในวงการณ์นี้มาก เพราะมีแถลงการณ์เป็นบัตรสนทนหใจมติสมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน ญฺฐายี) สังฆนายก และพระธรรมคุณาภรณ์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) เป็นข้อความยุยงให้จับพระเถระทั้ง 3 รูปออกจากตำแหน่ง เรื่องนี้พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ กลายเป็นเป้าหมายสำคัญที่สุดที่พระสงฆ์ผู้ทรงอำนาจหลายรูปพากันเพ่งเล็งว่าเป็นตัวการอยู่เบื้องหลังให้เกิดวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าว⁴⁷

ต่อมาในวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2503 พระพิมลธรรมก็ถูกร้องเรียนว่าได้กระทำความผิดทางพระวินัยอย่างร้ายแรงชั้นปฐมปาราชิก⁴⁸ แทนที่สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน ญฺฐายี) สังฆนายก ผู้รับเรื่องร้องเรียนจะมอบเรื่องนี้ให้กับคณะวินัยธร ซึ่งมีอำนาจหน้าที่โดยตรงในการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 แต่กลับดำเนินการลัดชั้นตอนต่างๆ เพื่อให้เรื่องจบลงโดยเร็วโดยเพ่งประเด็นว่าพระพิมลธรรม(อาจ อาสโภ) มีความผิดจริง

การต่อสู้เรียกร้องขอความเป็นธรรมได้ดำเนินยึดเยื้อจากวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ.2503 จนถึงวันที่ 20 เมษายน พ.ศ.2505 ก็ยุติลงเมื่อพระพิมลธรรมถูกจับลาสิกขา ที่ห้องขังสันติบาล กรมตำรวจ จากข้อหาผิดพระวินัยปฐมปาราชิกจนถึงข้อหาจากรัฐบาลว่า มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ และกระทำความผิดต่อความมั่นคงของรัฐบาลภายใน

⁴⁶ ชีวชน (นามแฝง), เบื้องหลังการปลดพระพิมลธรรมและพระศาสนโคภณ, (พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร, 2515), หน้า 33.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-34.

⁴⁸ ดูรายละเอียดใน พระพิมลธรรม (อาสภเถระ), ฆราวาส, (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์,

อาณาจักร พระพิมลธรรมจึงถูกจำคุกเป็นเวลาถึง 5 ปี และถูกปล่อยออกมารับอิสรภาพอีกครั้ง เมื่อศาลทหารตัดสินยกฟ้องคดีพระพิมลธรรมใน วันที่ 30 สิงหาคม 2509⁴⁹

ปัญหาเรื่องความขัดแย้งระหว่างนิกายไม่ว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายกับพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย หรือความขัดแย้งภายในนิกายเดียวกันที่แบ่งออกเป็นกลุ่มๆ ก็ตามย่อมเป็นสาเหตุให้เกิดการแตกความสามัคคีในหมู่แห่งคณะสงฆ์โดยส่วนรวมอันจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมแห่งพุทธศาสนาและประเทศชาติได้ ซึ่งรัฐบาลในยุคปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เห็นความขัดแย้งวุ่นวายภายในคณะสงฆ์ดังกล่าว ประกอบกับข้อเสนอของพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายที่ชี้ให้เห็นถึงความบกพร่องของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ เป็นผลให้รัฐบาลพิจารณาเพื่อยกเลิก พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ในเวลาต่อมา

ความผิดทางพระวินัยของพระพิมลธรรม (อาจ) ว่าต้องอาบัติปาสาชิกนั้นไม่สามารถเอาความผิดได้ เพราะขาดหลักฐานและพยานที่เป็นจริง ดังนั้นจึงมีการสร้างหลักฐานว่ามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ โดยอาศัยเค้ามูลจากครั้งที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออกประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ.2495 พระพิมลธรรม (อาจ) ไม่เห็นด้วยที่จะห้ามบุคคลผู้เป็นคอมมิวนิสต์บวช เพราะพระสงฆ์ไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าใครเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่เป็น อาจจะทำให้เกิดการกัณฑ์แก่งหรือแตกแยกยิ่งขึ้นได้ ประกอบกับพระพิมลธรรม (อาจ) ได้มีความสัมพันธ์ส่วนตัวกับจอมพล ป. พิบูลสงครามอยู่ก่อนแล้ว และได้เคยแวะเยี่ยมจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในคราวสั่งย้ายการเมืองอยู่ต่างประเทศ จึงน่าจะเป็นประเด็นโยงโยให้ท่านถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ด้วยการสร้างหลักฐานเท็จต่างๆ ขึ้นมาเพื่อให้มีความผิดทางอาญา แต่ในที่สุดศาลทหารก็ได้ตัดสินยกฟ้อง หลังจากที่ท่านถูกคุมขังเป็นเวลาถึง 5 ปีเศษ

(ดูรายละเอียดใน พระพิมลธรรม, ๒๕๓๖, ๒๕๓๐, ซีรชน (นามแฝง), เมืองหลังการปลดพระพิมลธรรมและพระศาสนโศภณ, ๒๕๑๕, และแสวง อุคมนตรี, สีกสมเค็๑, ๒๕๒๘)

⁴⁹ ดูรายละเอียดใน พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ), ๒๕๓๖, บันทึกชีวิต ๕ ปีในห้องขังของพระพิมลธรรม (อาสภมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๓๐).

4. ปัญหาการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลังปี พ.ศ.2500

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองประชาธิปไตยไปเป็นเผด็จการทหาร โดยมีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้นำ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจทำลายรูปแบบประชาธิปไตยและสถาปนาเผด็จการทหารแล้ว อุดมการณ์ "พัฒนา" ก็แทนที่อุดมการณ์ "ประชาธิปไตย"⁵⁰

ในทหระณะของจอมพลสฤษดิ์ การพัฒนาหมายถึงความเจริญเติบโต ทางเศรษฐกิจ การขยายถนนหนทาง การสร้างเขื่อนความมั่นคงและความสามัคคีของคนในชาติ ทั้งในด้านความเชื่อ วัฒนธรรมการปกครองการดูกลืนชนกลุ่มน้อย เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย การปราบนักเลงอันธพาลแม้กระทั่งบุคคลที่มีความคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างจากรัฐบาล⁵¹

จากแนวความคิดที่เน้นด้านการพัฒนาให้ได้ผลอย่างรวดเร็วนั้น จำเป็นที่จะต้องมียุ้ผู้นำที่เข้มแข็งรวบรวมอำนาจตัดสินใจเด็ดขาด มีกำลังและสามารถใช้อำนาจในเชิงบังคับได้อย่างเด็ดขาด รูปแบบและวิธีการปกครองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงตรงกันข้ามและเป็นปฏิปักษ์ต่อรูปแบบและวิธีการประชาธิปไตยอย่างสิ้นเชิง⁵²

ในด้านศาสนา จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีทรรศนะว่าการจัดองค์กรพระสงฆ์เพื่อการพัฒนา นั้นจะต้องคล้อยตามโครงสร้างการปกครองและการบริหารของอาณาจักรในเมื่อรูปแบบประชาธิปไตยในฝ่ายอาณาจักรไม่เอื้อต่อการพัฒนา มีแต่ก่อให้เกิดความแตกแยกภายในสังคม และก่อให้เกิดความอ่อนแอภายในชาติ ดังนั้นในคราวประชุมสัมมันตนา พระคณาธิการทั้วราชอาณาจักร ในวันที่ 18 เมษายน พ.ศ.2503 ณ อุโบสถวัดมหาธาตุยุว

⁵⁰ สมบูรณ์ สุรสำราญ. พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527). หน้า 68.

⁵¹ จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์. "พัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2489-พ.ศ.2527". (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531), หน้า 78.

⁵² สมบูรณ์ สุรสำราญ. พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม. หน้า 69.

ราชวังสฤทธิ จอมพลสฤทธิ ธารวัชร์ นายกรัฐมนตรี ก็ได้ส่งสารถึงที่ประชุมสัมมนาของ พระคณาธิการครั้งนั้นตอนหนึ่งว่า

“...ถ้าหากทางคณะสงฆ์มีความคิดเห็นที่จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างไร กระผมก็ไม่ขัดข้อง และยินดีรับพิจารณาเพื่ออนุโลมให้เป็นไปตามความต้องการของคณะสงฆ์ เป็นต้นว่า ถ้าหากพระคุณเจ้าทั้งหลายปรารถนาจะแก้ไข พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ที่อยู่ในปัจจุบันเสียให้เหมาะสม และเป็น ความดีความสะดวกแก่ฝ่ายสงฆ์ที่จะดำรงและเชิดชูพระพุทธศาสนายิ่งขึ้นกระผม ก็พร้อมที่จะรับพิจารณา และดำเนินการแก้ไขกฎหมายต่อไป ในทางที่เหมาะสม ที่ควร และทางที่บ้านเมืองสามารถจะอำนวยให้ได้ ขอได้โปรดแจ้งให้กระผม ทราบ...”⁵³

สารณ์ของจอมพลสฤทธิ ธารวัชร์ นายกรัฐมนตรี ในครั้งนั้นเป็นการบ่งบอกว่า จะ อำนวยความสะดวกให้ถ้าทางฝ่ายสงฆ์ต้องการจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขระบบการปกครองสงฆ์ แบบสังฆสภา เป็นระบบอื่น โดยเฉพาะการรวบอำนาจแบบ “เผด็จการ” เช่นเดียวกับฝ่าย อาณาจักร ที่ทางฝ่ายรัฐบาลดำเนินการอยู่ซึ่งสารณ์ของจอมพลสฤทธิ ในครั้งนั้นก็สอดคล้อง ต้องกันกับคำกล่าวรายงานของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม รองประธานกรรมการอำนวยการการประชุม ที่มีต่อสมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัด เบลุจมนพิตร์ สังฆนายกและผู้บัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราช¹ ในฐานะ ประธานกรรมการอำนวยการประชุมครั้งนั้นว่า

“...การปกครองคณะสงฆ์กับการปกครองฝ่ายบ้านเมือง ได้มีความเกี่ยวเนื่องกันมาแต่โบราณกาล ต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันนี้ทางฝ่าย

⁵³ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 48, พ.ศ.2503. หน้า 586.

¹ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ.2503.

บ้านเมืองได้มีการปรับปรุงแก้ไขในด้านการปกครอง การสาธารณสุข และการเศรษฐกิจเพื่อให้เกิดความผาสุกสมบูรณ์แก่ประชาชนพลเมือง ทางฝ่ายคณะสงฆ์ก็สมควรที่จะได้มีการประชุม ปรึกษาหารือ เพื่อความเจริญแห่งกิจการคณะสงฆ์และประสานงานกับทางการบ้านเมือง ในส่วนที่เป็นไปโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย อันเป็นส่วนหนึ่งแห่งความเจริญของประเทศชาติและพระศาสนา...⁵⁴

จากการกล่าวแสดงรายงานในที่ประชุมสัมมนาดำเนินหน้าพระคณาธิการทั่วราชอาณาจักรทุกระดับในครั้งนี้ แฝงด้วยเจตนาสื่อว่าต้องการที่จะปรับปรุงแก้ไขเปลี่ยนแปลงด้านการปกครองคณะสงฆ์ เพราะเห็นเป็นช่วงโอกาสที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีครองอำนาจอยู่ ดังนั้นการที่จะถือโอกาสเสนอขอปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในช่วงนี้เป็นเวลาที่เหมาะสมที่สุด เพราะว่าพระเถระฝ่ายธรรมยุติกนิกายเคยเสนอต่อสมเด็จพระสังฆราช และเรื่องไปถึงรัฐบาลและคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปแล้วครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.2494 ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะรัฐบาลสมัยนั้นยังนิยมระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยอยู่ ดังนั้นอาศัยภาวะทางการเมืองที่เป็นระบบเผด็จการที่ขัดแย้งกับระบบประชาธิปไตยเช่นนี้ กลุ่มพระสงฆ์เถระชั้นผู้ใหญ่โดยเฉพาะฝ่ายธรรมยุติกนิกายจึงได้ทำการยกร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ขึ้น เสนอต่อรัฐบาล และนำไปสู่การประกาศยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ในที่สุด

การยกเลิก พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484
และการประกาศบังคับใช้ พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2505

จากปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงที่ประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 ในระยะเวลา 21 ปีได้เกิดปัญหาในการดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์หลายอย่าง เช่น ปัญหาดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์แบบสังฆสภาที่ถูกมองว่าผิดขนบธรรมเนียมประเพณี เสีย

⁵⁴ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 48, พ.ศ.2503, หน้า 569-570.

ระบบ “อาวุโส” หรือปัญหาความขัดแย้งระหว่างนิกายและกลุ่มนิกาย ตลอดจนปัญหาทางการเมือง เป็นต้น ล้วนเป็นประเด็นสำคัญที่นำไปสู่การยกเลิก พ.ร.บ.คณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ได้ทั้งนั้น โดยเฉพาะ ในปี พ.ศ.2503 ภายหลังจากที่กลุ่มพระเถระผู้มีอำนาจกลุ่มหนึ่งได้ใช้อำนาจรวบรัดโค่นล้มพระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ให้ออกไปจากวงการคณะสงฆ์ได้แล้ว ด้วยสาเหตุความขัดแย้งเรื่องนิกาย และเหตุปัจจัยอื่นๆ ประกอบกันเข้า ทำให้พระพิมลธรรม (อาจ อาสโภ) ที่พระเถระเหล่านั้นเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการปกครองคณะสงฆ์ ต้องถูกบีบบังคับออกไป แต่แทนที่การปกครองคณะสงฆ์จะสงบราบรื่นดีหลังจากกำจัดพระพิมลธรรมออกไปแล้ว กลับเกิดความขัดแย้งมากยิ่งขึ้น มีผู้ตั้งข้อสงสัยว่า เมื่อถึงคราวประชุมสังฆสภาแต่ละครั้งสมาชิกสังฆสภาทั้งพระเถระรุ่นหนุ่มและรุ่นอาวุโสที่ทรงสมณศักดิ์สูง มักจะยื่นกระทู้ถามและอภิปรายเกี่ยวกับคดีของพระอาสนาเถระ (อดีตพระพิมลธรรม) อยู่เสมอๆ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม สังฆนายกตลอดจนสังฆมนตรีรูปอื่นๆ ไม่สามารถจะตอบเรื่องนี้ให้เป็นที่เข้าใจอย่างแจ่มชัดได้ ความไม่เข้าใจกันระหว่างสังฆสภา กับ คณะสังฆมนตรี จึงกลายเป็นปัญหาเรื้อรังที่นับวันจะหนักหนามากขึ้นโดยลำดับ⁵⁵ ดังนั้นความคิดที่จะยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484 จึงมีขึ้นและถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอย่างลับๆ ในกลุ่มพระเถระผู้ทรงอำนาจเพียงไม่กี่รูป โดยนำโครงสร้างของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ขึ้นมาเป็นแม่บทของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่⁵⁶

การร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ ที่ประชุมคณะสังฆมนตรี ได้เคยตั้งคณะกรรมการ 5 รูปเมื่อ พ.ศ.2501 เพื่อพิจารณาข้อบกพร่องของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2484 ที่ควรแก้ไข ประกอบด้วยสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (จวน อุฏฐายี) เป็นประธาน⁵⁷ ผลการประชุมในครั้งนั้นมีรายงานว่าพบข้อบกพร่องหลายข้อที่ควรแก้ไข โดยเฉพาะมาตราที่เห็นว่าขัดกับรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2489 มาตรา 13 ว่า “บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในการนับถือ

⁵⁵ แสง อุดมศรี, *ภาพปกครองคณะสงฆ์ไทย*, หน้า 323.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 323.

⁵⁷ กรมการศาสนา, “รายงานการประชุมคณะสังฆมนตรี ครั้งที่ 15/2501” วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2501 ณ พระที่นั่งทรงธรรมวัดเบญจมบพิตร.

ศาสนาหรือลัทธินิยมใดๆ และยอมมีเสรีในการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อถือของตน เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่ของพลเมือง และไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมของประชาชน”⁵⁸ ซึ่งเคยเป็นประเด็นที่มีการร้องเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 มาแล้ว ต่อมากรรมการชุดดังกล่าวที่มีสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (จวน อุฏฐายี) เป็นประธาน ได้ยกร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ขึ้น แต่ร่างพระราชบัญญัติฉบับใหม่นั้น ยังมีได้เข้าสู่ที่ประชุมคณะสังฆมนตรีเพื่อพิจารณาเห็นชอบให้ประกาศใช้แทนฉบับ พ.ศ. 2484 ต่อมาทางสภาร่างรัฐธรรมนูญ (ทำหน้าที่นิติบัญญัติ) ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้ตั้งคณะกรรมการยกร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ขึ้น เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2505⁵⁹ โดยมีพระยาอรรดการีย์นิพนธ์ เป็นประธานกรรมการ ส่วนกรรมการผู้มีบทบาทในการร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ของรัฐบาลขณะนั้นคือ พันเอกปิ่น มุทุกันท์ ต่อมาคณะกรรมการได้นำร่างพระราชบัญญัติฉบับดังกล่าวเข้าสู่ที่ประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ.2505⁶⁰ ในการประชุมพิจารณาในวาระ 2 และ 3 ไม่มีการคัดค้านรุนแรงแต่อย่างใด เพียงแต่ให้มีการแก้ไขสำนวนภาษาให้เหมาะสมบ้างเท่านั้น เหตุที่ไม่มีการคัดค้านคงเป็นเพราะสถานการณ์ทางการเมืองขณะนั้นอยู่ในช่วงเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่ต้องการให้คณะสงฆ์ มีการปกครองเดียวกับการปกครองฝ่ายอาณาจักรขณะนั้น ดังคำอภิปรายของ หลวงประกอบนิติสาร สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญท่านหนึ่งว่า

“ข้าพเจ้าขอประทานอนุญาตกราบเรียนวิจัยเล็กน้อยว่า พระราชบัญญัติ

⁵⁸ แสง อุดมศรี. เรื่องเดิม. หน้า 222.

⁵⁹ รัฐสภา, รายงานการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ (ทำหน้าที่นิติบัญญัติ)” เล่ม 4, พ.ศ. 2505.

พันเอกปิ่น มุทุกันท์ อธิบดีกรมการศาสนา (ขณะนั้น อดีตเปรียญ 7 ประโยค สำนักวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร

⁶⁰ รัฐสภา, รายงานการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ (ทำหน้าที่นิติบัญญัติ)” ครั้งที่ 134 วันพฤหัสบดีที่ 13 ธันวาคม พ.ศ.2505. หน้า 1175.

ฉบับที่ใช้อยู่ปัจจุบันนี้ ในทัศนะของคนสมัยนี้ และของรัฐบาลนี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่า รัฐบาลนี้ ด้วยเห็นว่าไปไม่รอด จึงได้เสนอร่างพระราชบัญญัติที่เรากำลังพิจารณา อยู่นี้ขึ้นมา เพื่อเลิกล้มเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติ พ.ศ.2484 นั้นเสีย..⁶¹

ในการร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่มีหน้าที่ในการบริหารคณะ สงฆ์ขณะนั้นไม่ได้รับทราบหรือได้รับคำปรึกษาเลย ดังคำอภิปรายของสมาชิกรัฐธรรมนูญ ท่านเดิมกล่าวว่า

“ข้าพเจ้าก็ได้ติดตามเรื่องนี้และได้ทราบว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ มีการร่างขึ้นในครั้งแรกก็ดี เสนออะไรก็ดี พระเจ้าท่านไม่ได้รู้เรื่องเลย ไม่ได้รับ คำปรึกษาหารือเลย ก็อาจจะถูก เพราะว่าเป็นเรื่องของฝ่ายบริหารจะเสนอ ไม่ใช่เรื่องของพระ แต่ว่าข้าพเจ้าเขียนกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องพระเมื่อไรแล้ว จะต้องห่วงท่านมากๆ ต้องให้เสรีภาพท่านมากๆ จึงจะเป็นการถูกต้อง..”⁶²

การอภิปรายในสภาร่างรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับกฎหมายคณะสงฆ์ในครั้งนั้น ประธาน สภาร่างรัฐธรรมนูญได้ขอมติในที่ประชุมว่า เห็นควรใช้ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นกฎ หมายหรือไม่ ปราบกฏว่ามีสมาชิกยกมือเห็นด้วย 112 คน ยกมือไม่เห็นด้วย 1 คน เป็นอันว่า ร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ได้ผ่านที่ประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2505 เรียกว่า “พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505” มีทั้งหมด 8 หมวด 46 มาตรา และมีผลบังคับใช้เป็นกฎหมายถัดจากวันประกาศในราชกิจจานุเบกษา เป็นต้นไปคือ วันที่ 1 มกราคม พุทธศักราช 2506 เป็นต้นมา

⁶¹ รัฐสภา, รายงานการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ (ทำหน้าที่นิติบัญญัติ) เล่ม 4, พ.ศ. 2505, หน้า 1188.

⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1193.